

Minima moralia

Andrei Pleșu s-a născut în 1948 la București. A absolvit Facultatea de Arte Plastice, Secția de istoria și teoria artei. A obținut doctoratul în istoria artei la Universitatea din București, cu teza *Sentimentul naturii în cultura europeană*. Lector universitar (1980–1982) la Academia de Arte Plastice, București (cursuri de istorie și critică a artei moderne românești). Profesor universitar de filozofie a religiilor, Facultatea de Filozofie, Universitatea din București (1991–1997). Este fondator și director al săptămânalului de cultură *Dilema* (ulterior *Dilema veche*), fondator și președinte al Fundației „Noua Europă” și rector al Colegiului „Noua Europă” (1994), membru al World Academy of Art and Science și al Académie Internationale de Philosophie de l’Art, dr. phil. honoris causa al Universității „Albert Ludwig” din Freiburg im Breisgau și al Universității „Humboldt” din Berlin, Commandeur des Arts et des Lettres, Grand Officier de la Légion d’Honneur.

Scrieri: *Călătorie în lumea formelor*, Meridiane, 1974; *Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană*, Univers, 1980; Humanitas, 1992; *Francesco Guardi*, Meridiane, 1981; *Ochiul și lucrurile*, Meridiane, 1986; *Minima moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*, Cartea Românească, 1988; Humanitas, 1994 (trad.: franceză, germană, suedeză, maghiară, slovacă); *Jurnalul de la Tescani*, Humanitas, 1993 (trad.: germană, maghiară); *Limba păsărilor*, Humanitas, 1994; *Chipuri și măști ale tranziției*, Humanitas, 1996; *Eliten – Ost und West*, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2001; *Despre îngeri*, Humanitas, 2003 (trad.: franceză, maghiară, germană, engleză, polonă); *Obscenitatea publică*, Humanitas, 2004; *Comedii la Porțile Orientului*, Humanitas, 2005; *Despre bucurie în Est și în Vest și alte eseuri*, Humanitas, 2006; *Note, stări, zile*, Humanitas, 2010; *Despre frumusețea uitată a vieții*, Humanitas, 2011; *Față către față*, Humanitas, 2011; *Parabolele lui Iisus. Adevărul ca poveste*, Humanitas, 2012; numeroase studii și articole în reviste românești și străine.

Redactor: Horia Gănescu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Georgiana Becheru
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Proeditură și Tipografie

© HUMANITAS, 1994, 2013

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PLEȘU, ANDREI

Minima moralia: elemente pentru o etică a intervalului / Andrei Pleșu. –

București: Humanitas, 2013

ISBN 978-973-50-3964-6

17

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0372 743 382, 0723 684 194

*Lui CONSTANTIN NOICA.
Dacă nu l-aș fi cunoscut, n-aș fi
putut scrie această carte.
Dacă l-aș fi ascultat, n-aș fi scris-o.*

Câteva precauții și lămuriri

1. Nu oferim cititorului, în cele ce urmează, un tratat, fie și minimal, de etică. Ci doar o suită de observații rapide, născute în marginile unui teritoriu în care autorul a fost adus nu prin pricepere profesională sau printr-un neutru interes teoretic, ci prin împrejurările, de tot soiul, ale vieții zilnice: exasperări și euforii, zel intelectual și confuzie sufletească, întâlniri cu prieteni și cu neprieteni, furii, iubiri, perplexități și speranțe. La un moment dat, am resimțit drept indispensabilă identificarea unei minime coerențe în acest vârtej al pluralității care e spectacolul fiecărei vieți, dar pe care ne-am obișnuit, tocmai pentru că e atât de „comun“, să-l lăsăm la voia întâmplării, ca pe o penumbră subînțeleasă. Ni s-a atras atenția, pe de o parte, că recuperarea ordinii etice e iluzorie sau prezumțioasă, și, pe de altă parte, că imediatețea eticului și didacticismul normelor sale îi anulează demnitatea speculativă. Am acceptat că, într-adevăr, nu suntem în situația de a formula ritos

o compactă criteriologie morală, dar am rămas la ideea că, înainte de a fi într-o asemenea – utopică – situație, trebuie totuși să găsim o ordine a căutării ordinii, o tehnică a așteptării răspunsului. Intervalul dintre obnubilare morală și edificare nu poate fi străbătut în suspensia oricărei exigențe. Trebuie să existe o conduită a drumului *către*, chiar dacă *adevărata* conduită nu se poate întemeia decât din perspectiva drumului încheiat. A înlocui *arbitrarul* intervalului cu o *pre-ordine*, iată ce ni s-a părut că putem încerca. Rostită brutal, întrebarea care ne-a însoțit mereu a fost aceasta: cum să nu te smintești, atunci când n-ai găsit încă reperul cumințeniei? Cum se supraviețuiește, decent, în interval? În cele din urmă, am ajuns să credem că etica nici nu e altceva decât o *disciplină a intervalului*, că ea nu e *acasă* decât în spațiul de dinaintea opțiunii ultime. În spațiul propriu-zis al unei asemenea opțiuni, preocuparea morală încetează a mai avea obiect: normele devin surâsuri, disciplina devine grație. Orice demers etic bine condus tinde, firesc, spre propria sa dizolvare.

Cât despre lipsa de „puritate“ speculativă a eticii, ne-o asumăm cu relativă dezinvoltură. Am putea culpabiliza, la rândul nostru, textele speculative pentru lipsa lor de „impuritate“ etică, adică pentru felul lor de a plana – stâncos – deasupra abisurilor în care

întârzie dezbaterea morală a fiecăruia. Repetăm, n-am pornit la drum împinși de o interogativitate abstractă, constituită în spații rarefiate. Am pornit de jos, de la autobiografie, de la cotidianul cel mai neîndurător, de la o nevoie acută de consolidare mentală, de justificare interioară și de orientare. N-am căutat deci soluții teoretice, ci sprijin concret, lămuriri imediat eficiente. Alt tip de discurs – pur sau impur – nu ne-a stat în vedere.

Câteva precizii suplimentare privind titlul acestei cărți se vor găsi în al nouălea ei capitol („Minimalism etc“).

2. Cititorul va constata, frecvent, o anumită disproporție între anvergura problemelor atacate și tratarea lor laconică, dacă nu, adesea, expeditivă. Scris cu un constant sentiment al *urgenței*, textul se complăce, tot timpul, în sugestie și eboșă, rămânând, nu o dată, la stadiul de degrosaj, la consemnarea maseilor mari, nefinisate, ale temei. Ansamblul e mai curând o indicare de axe și delimitări elementare decât o expunere sistematică și adâncită. La limită, ne-am fi putut mulțumi cu publicarea sumarului, înțeles ca un inventar de probleme nuanțabile la infinit. Totul e efort de primă instanță, ton al diapazonului, dinaintea unei orchestre (deocamdată) absente.

Refuzăm, prin urmare, cu toată energia, postura *știitorului* care deține rețete de viață și le poate livra, la cerere.

3. Mulțumim oamenilor și circumstanțelor care – în ultimii ani – au putut fi *prilejuri* ale acestor pagini. Eternului feminin, în primul rând, prin ale cărui întruchipări eticul intră și iese din lume, ca o respirație fără sfârșit. De asemenea, câtorva prieteni și cititori mărinimoși, dispuși să ne redeschidă oricând, impenitenți, credit în alb. În sfârșit, celor potrivnici care, prin îndârjirile lor agresive sau ascunse, au întreținut, în adâncul nostru, acea iritare fertilă, de care avem întotdeauna nevoie pentru a ne mobiliza.

Nu în ultimul rând, mulțumim revistei *Viața Românească* pentru publicarea multora din textele acestei cărți și Ilenei Mălăncioiu, în special, fără ale cărei solicitări imperative ne-am fi oprit, probabil, după obiceiul locului, la jumătate de drum.

Valea Vinului, august 1987

I

Competența morală

Competența morală – singura pe care nimeni nu și-o contestă • Falsa autoritate morală: judecata și sfatul • Competența morală a „specialistului” • Așezarea paradoxală a eticii ca „știință” • Simțul etic și simțul comun • Irelevanța morală a omului ireproșabil • Insuficiența morală ca fenomen original al eticii

Oamenii sunt, adesea, mai modești decât par. Orgoliul are, uneori, subtilitatea de a le îngădui să-și declare, fără sfială, incompetența, până și în teritorii în care nu e tocmai măgulitor să fii incompetent. A devenit, de pildă, un titlu de distincție interioară, un semn de onestitate intelectuală să poți admite că în cutare domeniu nu e cazul să te pronunți, că nu pricepi matematică, artă modernă, lingvistică structurală sau orice altă disciplină, mai mult sau mai puțin sibilinică. Există nenumărați critici literari care par aproape mulțumiți să proclame că filozofia nu e treaba lor, după cum există metafizicienii care se mândresc de a nu frecventa artele. Toți acceptăm de altfel, în retorica zilnică a conversației, că unele

lucruri ne rămân inaccesibile. La limită, suntem chiar dispuși să recunoaștem, în rare momente ale uitării de sine, că, în definitiv, există și oameni mai inteligenți decât noi sau, în orice caz, mai învățați decât noi. Cu alte cuvinte, toți știm, din când în când, să *admirăm*, să privim către un altul de jos în sus, proiectându-l pe cerul exaltant al propriilor noastre, neatinse, idealuri. Suportăm să spunem și, la rigoare, să ni se spună că nu suntem destul de harnici, destul de iscușiți, destul de știutori, destul de îndemânatici. Ceea ce nu putem tolera e să spunem și, mai cu seamă, să ni se spună că suntem moralmente precari, că suntem corupți, necinstiți, discutabili din unghi etic. Un caragialesc personaj lăuntric e gata neîncetat să-și atribuie toate defectele, cu condiția să i se recunoască în unanimitate măcar o calitate: ținuta morală. Aceasta nu înseamnă că ne socotim, în toate episoadele vieții noastre, ireproșabili, că nu ne cunoaștem căderile, turpitudinile, mizeria interioară. Socotim însă că, orice am face și orice am fi făcut, substanța noastră fundamentală rămâne pozitivă, inalterabilă. Culpă etică e expediată în termenii unei tolerabile greșeli omenești, distinctă de natura noastră adevărată care e, *malgré tout*, onorabilă.

Pe scurt, singura autoritate pe care conștiința individuală nu și-o pune niciodată sau aproape niciodată la îndoială e autoritatea morală. Capacitatea de a

distinge între bine și rău, între viciu și virtute, dreptate și nedreptate pare a fi la îndemâna tuturor. În materie de etică, funcționăm constant printr-o nedemolabilă autocomplezență. Trăim într-o inflație barocă a competenței morale, într-o lume a cărei principală dezordine riscă să fie faptul că toți membrii ei se simt moralmente în ordine sau că toți resimt dezordinea proprie drept neglijabilă. *L'enfer c'est les autres* – părem a concede cu toții. Prin urmare, *le paradis c'est nous-mêmes*.

Încrederea fiecăruia în propria autoritate morală nu exprimă nici măcar încrederea într-o incoruptibilă sămânță de bine existentă – dincolo de accidente destinalului individual – în adâncul oricărui exemplar uman. În acest caz, ea ar fi acceptabilă în numele unei antropologii optimiste, pentru care „păcatul originar“ a putut compromite armonia funcțională a firii omenești, fără a infecta totuși noblețea ei esențială. Dar abuzul de autoritate care are drept rezultat abuzul competenței morale e mult mai puțin decât atât: e sentimentul difuz al propriei îndreptățiri, al infinitelor justificări pe care chiar actele noastre vinovate le pot căpăta, printr-o rafinată și oarbă cazuistică. Asumarea competenței etice e un gest tipic al obtuzității spirituale: e începutul derivei etice. În imediatul cotidian, ea are două forme

specifice de manifestare: tendința de *a judeca* tranșant lumea și oamenii și aplecarea irepresibilă de *a da sfaturi*, invocând, drept argument, propria calitate morală, laolaltă cu o prezumțioasă „experiență de viață”. Nu e încă momentul să discutăm termenii în care se pun, în mod corect, problema judecății morale și aceea a sfătuirii. Deocamdată, reținem pericolul ca ele să cadă în pură vanitate etică. Oricum, și judecata, și sfatul sunt, prin natura lor, inferioare *actului etic*. Ele sunt practicate, de regulă, tocmai ca substitut al actului, ca eludare a lui, ca modalități de a refuza să-ți ajuți semenii, mimând – prin discurs – ajutorul însuși. Judecata etică e o specie a dezimplicării, după cum sfatul – firește întotdeauna „bun” – e o specie a suficienței. Amândouă pendulează între rigorism fad și ipocrizie infatuată și insti-tuție – în plan etic – o mortală sterilitate.

Există totuși competență etică reală? Și, dacă da, cine o întruchipează? Este, de pildă, *specialistul* în probleme de istorie și teorie a eticii o competență în materie? Răspunsul e elementar și prompt: nu devii o autoritate morală întrucât i-ai citit pe Aristotel, pe Spinoza sau pe Kant. Erudiția etică – nedublată de vocație etică – e una dintre cele mai ridicole forme de erudiție: căci în nici un domeniu simpla știință de carte nu e mai inoperantă, mai inconsis-

tentă, mai vinovată. Ajunși aici, să amintim, în treacăt, minimala distincție între etică și morală, o distincție de care noi înșine, în rândurile de mai sus, n-am ținut, riguros, seama: *etica* are conotația unei rubrici academice și, ca atare, poate face obiectul unei profesionalizări savante. *Morală* e aspectul circumstanțial al eticii, etică particulară, prelucrare subiectivă a moralității generice (*Sittlichkeit*) de care se ocupă etica. Pe temeiul acestei distincții, vom sfârși prin a spune că specialistul în etică poate avea competență etică, dar nu are, în chip necesar, autoritate și competență morală. Or, pe noi nu ne interesează decât aceasta din urmă. Competența morală nu se dobândește prin lectură și prin hermeneutică istorică. Ea nu se pretează la sistematica severă a științei. Lăsând deschisă disputa socratică din jurul posibilității de „a învăța virtutea“, ne vom refugia, deocamdată, în pacea disciplinată a conceptelor aristotelice pentru a spune că fapta morală nu poate fi obiectul unei cunoașteri exacte, întrucât ea nu e necesară, nu are loc *mereu* în același fel. Pe de altă parte, fapta morală nu e nici *accidentală*, în asemenea măsură încât să nu dea nici o șansă rațiunii investigatoare. Ea face parte din categoria faptelor *generale*, adică a faptelor care au loc *de cele mai multe ori* în același fel. De cele mai multe ori, dar

nu întotdeauna. Faptele morale circumscriu un domeniu al nuanței, al varietății, al relativității, a cărui bogăție nu poate fi cadastrată inginereste. Etica însăși e o „știință“ oarecum paradoxală, un amestec neobișnuit de *contingență* și *universalitate*, vizând mai curând înțelepciunea (*phrónesis*) decât știința propriu-zisă. *În etică nu se poate geometriza*. Discursul ei ezită amețitor între febra aspră a vieții și efortul ordonator al conștiinței, între imprevizibil și ordine, între nemijlocirea imperativă a actului și medierea răbdătoare a reflectării sale. Etica ne confruntă neîncetat cu un complicat amestec al legii cu nelegiferabilul. Mișcarea ei unește într-o singură traiectorie spiritul critic cu iertarea, sentința rece a absolutului cu o universală adiere de toleranță. Mai mult decât orice alt domeniu, etica stă sub misterul destinului: în perimetrul ei, surpriza, răsturnările de situație, surparea neașteptată a evidențelor și victoria perpetuă a improbabilului sunt fenomene constante. *Nimic nu e mai străin de simțul comun decât etica*. Etica începe acolo unde simțul comun intră în criză, constatând că nici una dintre regulile pe care le îngână mecanic în numele iluzoriei sale competențe morale nu mai este valabilă. Drama etică apare, de aceea, din punctul de vedere al simțului comun, drept o formă de nevroză, drept o ne-regulă care îi tulbură habitudinile.

Cuprins

<i>Câteva precauții și lămuriri</i>	7
I. <i>Competența morală</i> . Competența morală – singura pe care nimeni nu și-o contestă. Falsa autoritate morală: judecata și sfatul. Competența morală a „specialistului“. Așezarea paradoxală a eticii ca „știință“. Simțul etic și simțul comun. Irelevanța morală a omului ireproșabil. Insuficiența morală ca fenomen originar al eticii	11
<i>Adaos</i> : Competență morală, iertare și „progres“ moral	20
II. <i>Legea morală</i> . Spațiul moral. Conduita ca formă superioară a locuirii. Individualul ca obiect al legii morale. Adăpostire și locuire. Legea morală nu poate fi obținută inductiv. J.-M. Guyau și ipoteza morală	26
<i>Adaos</i> : Legile ca fapte	35
III. <i>Ordine, libertate, timp</i> . Lege și model. Dimensiunea speculativă a eticii. Un concept al ordinii totale.	

Conotația temporală a ordinii. Răul ca hipostaziere a episodului. Obsesia și limitele libertății. Judecata morală și problema timpului	40
<i>Excurs: Falstaff și timpul sublunar</i>	50
IV. <i>Dinamica principiilor neutre</i> . Utopia maniheistă a virtuții și viciului. Surpriza morală. Precaritatea virtuții ca medie între excese. O teorie a principiilor neutre. Virtutea ca bună administrare a unui principiu neutru. Exemplul blândeții și al generozității. Codul etichetei și codul moral. Patologia virtuții	67
V. <i>Inteligență și talent moral</i> . Pentru o etică circumstanțială. Critica „performanței“ etice. Adevărul trăit ca substanță a eticii. Virtuțile între voință și intelect. Reabilitarea virtuților intelectuale. Talentul moral împotriva datoriei morale. Conduita paradoxală a adevăratului sfătuitor	77
<i>Excurs 1: Talent și înțelepciune</i>	87
<i>Excurs 2: Sensul culturii în lumea contemporană</i>	98
VI. <i>Judecata morală și problema destinului</i> . Etica – o teorie generală a destinului. Destinul ca expresie a ordinii individuale. Structuri destinale specifice. Imposibilitatea de principiu a judecății morale. Problema atenției etice. Destinul și componenta nocturnă a vieții. Clipa și locul destinului	115

- VII. *Etica lui Robinson (1)*. Singurătatea ca tărâm constitutiv al eticii. Conștiință și ursită. Instinctul moral. Căință și recunoștință. Locuire și con-locuire. Insula, omul singur și moartea. Re-cunoașterea ca sursă a recunoștinței. Vineri și recuperarea alterității. Lecția lui Robinson: discernământul și sentimentul dependenței 125
- VIII. *Darul lacrimilor (Etica lui Robinson – 2)*. Robinson și treptele plânsului. Regret și căință. Lacrimile minții. Titus Andronicus și lacrimile ca solvent al mineralității. Plânsul fierbinte și plânsul răcoros. *Solve et coagula*. Râsul copilăriei și lacrimile maturității. Joi și Vineri 139
- IX. *Minimalism etic*. „Minima moralia“ – o pre-etică. Problema mediocrității morale. Două exemple: ipocrizia morală și carența spontaneității morale. Act etic și reacție etică. Despre naivitate. Dreptul de a vorbi despre ce nu știi încă 149